

63
3-21

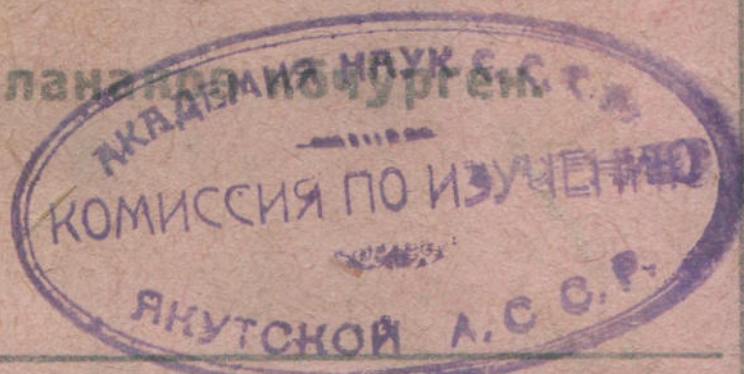
А. А. ЗУБРИЛИН.

ӨЛӨН ЭДЭР ЈЭРДИ ЈАРАНДЫРАРЫ.

(Улучшение покосов)

И. Каланайа

Ойрот Областын јар кэрегин башкарып
турган бөлүги чыгарган. Уялу туразы
1929 жыл.

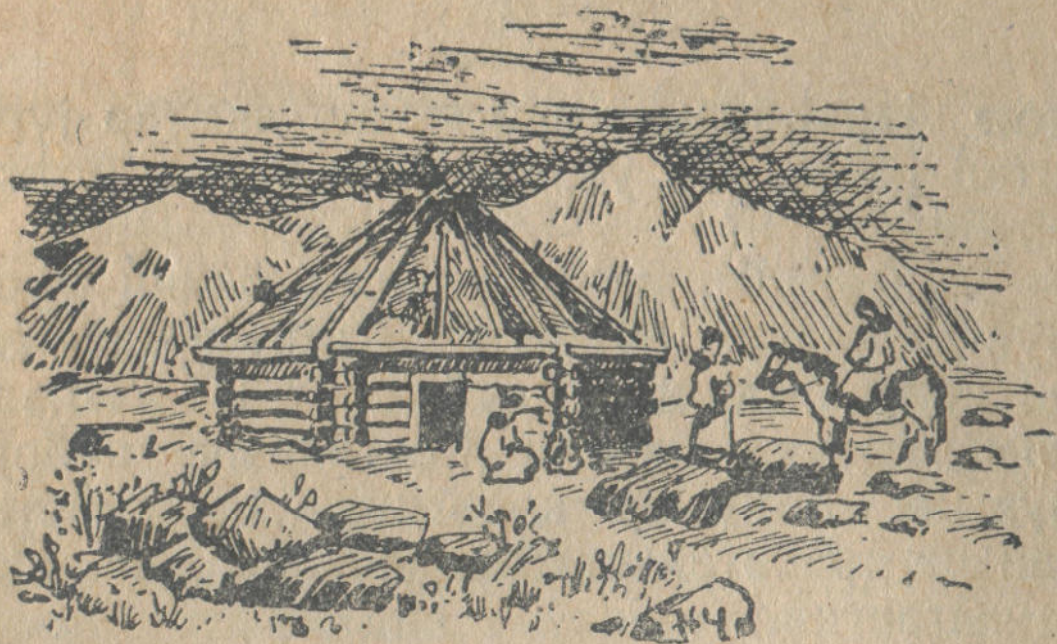
63
3-91
А. А. ЗУБРИЛИН.

Өлөн эдэр јерди јарандыраары.
(Улучшение покосов).

И. Каланаков нөчүргэн.

Горно-Алтайская областная
БИБЛИОТЕКА
г. Горно-Алтайск №

Ойрот Областың јэр кэрэгин башкарып
турган бөлүги чыгарган. Улалу туразы 1929 јыл.-

I. Өлөн-лэ аш.

Орустың деревнэ-јуртының јадыжы озодон јаантайын коомой болгон: аш-курсагына јэтпэй аштап јүрэр, тон-өдүги самтар болор; јаткан туразы кичинэк, тураның ичи јытту, кирлү болор.

Мундый јаман јадыш нэдэн улам болуп туру дэзэ? Крестьянин кижии јаантайын кул болорынаң чыкпайтаны учун: 250 жылдың туркунына татар улустың албанына јүрди, оның кийиндэ 300 жылдың туркунында помещиктардың колында јүрди. Мунаң божоп јайым јадарын деревнэ-јурты сакып турды. Мунызын сакып алды: крестьян улус помещиктардың колынаң божоп чыкты. Јэ андый-да болзо табыланып јадары јок болды. Помещикла бийлэрдинг албанынаң айрылган-да болзо, оноң артык кижини базар капиталдың колына кирди. Крестьян улустың нэ-лэ тапканы казна-ла байлардың јимэги болды.

Крестьян улусты помещиктар кулдан-бас-та эткэн болзо, крестьяндардың јадыжы

онон јаранбады, озогыдан самтар јүрди, аштап јүрди. Оо үзәри улам ачана болоры көптөди.

Аштаганынан улам кижн тижип турар, өлүп-тә калар. 1891—1892 жылдын ачаназын көп кижн эмди дә ундубай јат. Ол ачанадан улам түбәккә киргән Россиянын каборто улузына болужар кәрәгиндә, ол туштагы каанын правительствозы-да казнадан акча, аш чыгарган.

Байагызынан эбәш кирәлү ачана 1896—1897 жылда база катап болды; элбәк јакшы аш бүдәтән Уфимск, Вятск, Самарск. губер-ләрдә ачанадан улам улуска болуш эдип казнанын акказыла, өскө дә јуунты акчала аш садып-алып, улусты азрап турарына јәт-ти; ижн јок улусты, азранзын дәп, јоннын, казнанын ижин иштәдип турар болгон, онон-да өскө јүзүн-јүүр болыш јәттирәри кәрәк болгон. Эң калганында 1921 жылда болгон ачананы ас-ла кижн укпаган болор. Поме-щиктардан, буржуйлардан јүк-лә божоп ай-рылган, Совет Башкару көп миллион кре-стьян улусты ачанадан өлбөзин дәп, оло-рын аргазын бәдрээр болды. Бу ачанаа алдырган јәрдә јуртап турган улус эмди-дә, 1929 жылда, ол түбәкти ундугалак; бу ача-надан улам үрәлгән улус эмди-дә ордына киргәләк.

„Мундый коомой јадышка улус канайда јәдип кәлди?“

Мунын учурын анан-муна бәдрээри јок: аш салар кра јәр аш чыгарбас болды; бир кра јәрдән бүткән аш 30 пудтан ашпас

болды, коомой жылда дэзэ краа чачкан үрэн-
дэ ойто жанбай туру.

Аштын бүдэри нэдэн улам төмөндөди?
Jэр-jэнис jоксырады jэрдин нэмэ өскүрэр
күчи чыкты дэп, улус айдыжат.

Айдар. Jэ билэр сагыштын колында
jэр-jэнис jэр ижинэ турган кижээ нак нө-
көри болотон, оны ундубас кэрэк; ол оны
азрап jат; кижи сагыжы jэдип алайын дэгэн
нэмэзин, алзын дэп, байтагын бөктөбөй jат.
Jэ ижин кичээп иштэбэс кижини, ижинэ би-
лэр сагыш салбас кижини jэр-jэнис сүүбэй
jат, ондый кижини ол мэкэлэп турар, шок-
топ турар, амыр бэрбэй турар.

Россиянын jэри озодон байтагын көп-
төдип, коруп турган болгон. Jэ кижи оны-
зын аай-баш jок алып, jок этти.

Россиянын элбэк jэринэ ас улус сагыш-
ла jэткэн jэргэ jуртап туратан; курсак табар
кэрэгин көп сананбайтан. Jайым jаткан jэр
нэмэни jэнил өскүрүп туратан. Салдала ча-
ла-була сүр, аш салган бир кра jэрдэн 200-
300 пуд сүрээн jakшы аш бүдэтэн болгон;
ак-jаланнын өлөнү 8-10 нэдэлэнин турку-
нына-ла 3 аршин бийик өзөтөн: мундый
өлөннин ортозына мингэн адынан түшпэй,
донской-ла запорожский казактар орус jэрин
татар улустын табарарынан коруп, оморды
кэтэп, jажынып jүрэтэн болгон.

Мундый jайым jэрдэ байтак азралдын
шылтуунда, ады чыкан битюг дэп, чанак
тартар бөкө укту жылкы мал, түргэн jэнил
манду донской ат, чэркас укту сөөги joон,

сүди көп уй мал, јаан жуу-куйрукту жоон кой мунаң бүдүп чыкан.

Жайым ак-жалаң бар болгон, астабас азрал бар болгон, журт улустың малы көптөп, жаранып туратан болгон.

Бу мундый болгонноң бэри узаак болды-ба?

Жок, жаан-да узаак болбоды, 60-70 жылдан ашпады.

Мундый жайым жадыш бу ас жылга кайда барган? 60-70 жылдың туркунында муның ончозы канайда жок болгон? Жаан жакшы өлөңдү жалаң да жок болды, битюг дэгэн бөкө ат-та астап барды украинаның боро жоон чарлары да үзүлүп браадры, донской ат-та озогы мағын таштады.

II Ак-жалаң кра болды.

Оның ончозы мунаң болды:

Жайым чөлдин журты көптөди: Россияның, Москваа жуук јәрдин журты элбэк болгон учун, бадышпай, јәрдин жакшызы дөп, күннин тал-түжиндө турарына (юг) уланып көчип турды. Кижн көптөгөн сайын аш кэрэктээри јаандап турды. Аш табар кэрэгиндө кра тартып аш саларын көптөдип турды.

Жайым јаткан јәрдин аш өскүрэр јэми көп учун, ашты жаңыс јэргө улай-улай жылга салганда-да кра јэр коомойтып барганда, кижн кразын жаңы јөрдөң таргып, азый кра. зының јэрин жаңыртып јазарын кичээбэй, јада, јэр бойы-да жаңырып калбай дөп, онызын

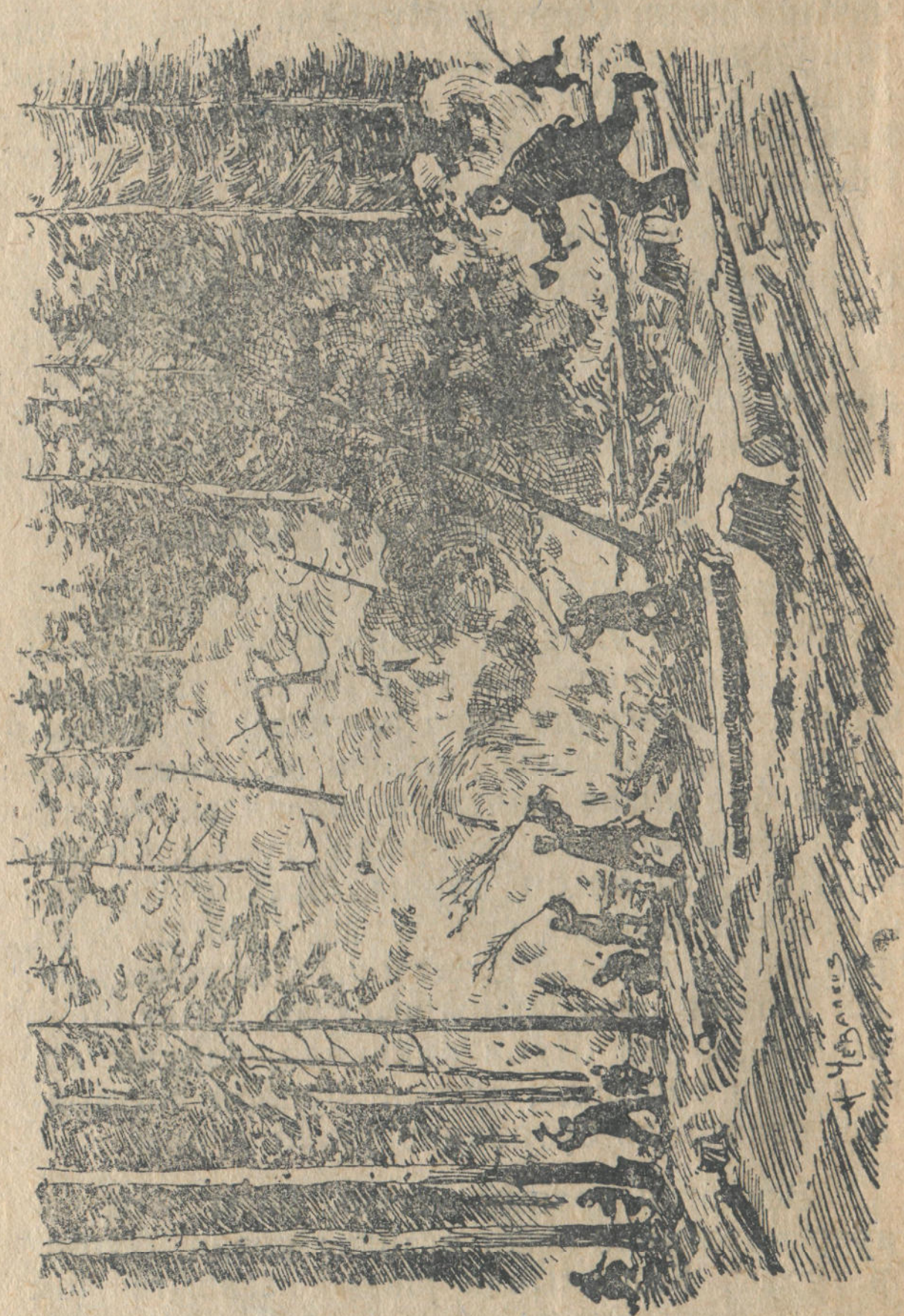
чачып-ийэтэн болгон. Мунайда эскирип калган јәрди таштап, јаңы јәрди сүрүп кэләрдә, өлөнги ас болуп ажы көп болды, эски кра-нын јәри кижидәң болужы јок узаак јаңырбас болды, јаңы јәр бачым эскирип турды.

Күчи чыкан јәргә салган буудай аш ко-омой бүдәр болордо, јәрдинг јакшызын ја-ан керектәбәс, јадаан-арыш-ла сула салар болды. Јәрдинг арткан, јәмин јип салып, арткан күчин јок әдип салып, бу-да аштар калганында бүтпәй барды.

III. Кара агашты үрэгәни,

Күн тал түштә турар кәлтәгәйиндә јат-кан крестьян улус ак чөлин сүрүп турарда, түн кәлтәгәйиндә јаткан јурт аш салар јәр чыгарар кәрәгиндә кара агаш-ла тартыжып турды. Кара агашты јәңгәйин деп, кижы бой-ының болужына малта-ла от алды. Малта-зыла кижы агашты јыгындап турды, јыкан агашты отла өртөп турды, Өрттөң арткан төңөштинг ортозы кра болды, арыш, сула, арба чыгар болды. Баштапкы јылдарда мун-дый јәрдинг ажы јакшы чыгатын болгон; јә бир кәзәк јыл өткөн кийниндә, јәрдинг кү-чи чыгып барганда, аштын бүдәри коомой-тып, сраңай да бүтпәзинә јәдип турды.

Эскирген кразын чагып, јаңы кра ча-гарар кәрәгиндә кижы агашты кәзип, өртөп-лә турды. Калганында јакшы агаш-та јок болды, онду кра-да јок болды. Эскиртип салган јәрдә јыраа бүтти, өлөң өзөр јәр јок болды.

Агажын кэзип өртөп турды.

IV. Малдын үрэлгэни.

Мунайда иштэгэн кэрэктиг тузазы јок. Јэрдэнг өзөр нэмэ үрэлгэни-лэ кожо јэр иштиг нэ-лэ кэрэги үрэлип-ок турар. Јэрдиг кўчи астап турар, аш, өлөнг чыгыжы

Кышкы малы соокно калтрап турар.

коомойтып турар, улус курсагына јэтпей, аштап јүрэр, адын, өскө-дэ малын өлөң јок учун саламла, мәкийнлэ, аразында дэзэ тас-как-кажаганың, тураның үстүн јапкан јы-дып-чирип калган саламла-да азрап турар. Аттың ижи азыйдагызынан көп, азралы ас, коомой болордо, соң-соң јылкы мал үрә-лип, коомойтып турды. Өскүрүм јылкызын 5-6 јажына јэтрэ минбэй јүргүзэри кижинин сагыжына-да кирбэс болды,—адын үч јаштуда, эки-дэ јаштуда чанактаар болды.

Малдың озогы јакшы бүдүү јок болды. Крестьян кижинин минип иштээр ады 15 пуд чанакты тартып болбой бүдүрүлип турар, уйдың эди 6-7 пудка түшти.

Јаскы малды көргөжин, тэрэзи тас, кодурлу болор, сөөги каркайып турар,

Узун јымжак өлөңдү ак јалаң јок болды, јакшы бүдүлү мал јок болды, 200 пудтан аш чагарар кра-да јок болды.

Түгәнбэс дэгән јаңы јэр јок болды, агажын арлап јаңы кра чыгарар јэр јок болды. Эм кайдар?

Јок, мал-аштың ижин, алдында иштэгән члап, эмди иштээргэ јарабас,—ондый иштәң кижини үрәләр, аштап өлөр. Эң озо јәрдин нәмә өскүрәр күүчин алындырар аргазын бэдрээр кэрәк, јәрдәң өзөр аштың, өлөңнин јәмин бәрәр кэрәк. Јәр јаранды-рарынан өскө арга јок,

Јәрди јаңыртып јарандылары кэрәк дэ-зэ, оо өтөк алыштырар кэрәк, өтөк көп болзын дэзэ, мал кэрәк, малга јакшы аз-рал кэрәк; малдың азралына јакшы ток өлөң кэрәк.

V. Өлөн көп эдэр кэрэк.

Мундый болордо, мал-аш ижинэ турган кижиге малдың азралы көп болзын, өлөн көп болзын дэп, эн озо кичээр кэрэк.

Мундый кэрэк болордо, бис нэни көрүп турубыс? Кра јэргэ аш салып өскүргэн члап, ток өлөн өскүрэрин кэрэктэбэй јадыбыс, мундый аш јагы-јагы-ла башталып, јаан јылбай туру, јаантайын өлөн чап эдип турган јердин өлөни јылдың коомой өзүп јат. Өлөн эдэр јердин актардың јэрин јарандырап дэп, крестьяндардың сагыжына-да кирбэй јат.

Муның кэрэгин дэзэ сананарга кэрэк. Крестьян кижинин өлөн эдип турган јериндэ бир дэсэтиннэн 50-70 пуд өлөн эдип алза, ол сүрээн јакшы дэп айдар, јэ өлөнниң јаантайын бүдэри бир дэсэтин јердэ 25-40 буул болып јат. Өлөни дэзэ кату комыргайлу болор, ондый өлөндиге аштаган мал арга јокто-ло јип јат.

Оның јанында Англияның крестьян улузының кэзиги бир дэсэтин јердэн 2500-3000 пуд сүрээн јакшы өлөн эдип алып јат.

Боо кижиге бүдэр-бэ? Бүтпэй, кайсын. Англияның јэри (климат) бистийнэн јылу да чыктуда. Оо үзэрэ андагы ишти бистийнэн башка иштэп јат.

Оның учун анда өлөн бачым өзип јат-анда јэринэ кэлиштрэ азрал өлөн кралап салза, јагыс јайына өлөндиге 3-4, аразында 5-тэ катап чабар.

Англичандар көбизиндэ „итальянский райграс“ дэп бачим өзөр азрал өлөн өскү-

рүп јат. Онын үрэнин кралап чачкан соондо өтөктин сарысуула көптөн сугарып турар; бу райграс сутказына (бир түш, бир түн) бир мукурдан өзөр. Мундый бачым өзөр учун, оны жагыс жайына 7 катап, аразында 9 катап чабар.

VI. Кичээзз, коомой-да јерди јакшы өлөн өскүртэр.

Англиянын јери јылу, чыкту учун онын өлөни јакшы өспөй-дэ кайдар, дэп айдар кижичыгар эмэс-бэ. Јэ коомой-да јерди кичээп јарандырза, онын өлөни јакшы бүдэр. Бистин Республикабыстын кирэлү јердин крестьяндары кралап клевер азрал өлөн өскүргэндэ, јакшы јылда бир дэсэтинэн 300-400 пуд өлөн алып јат; бу чабынга мал бастырбаза күскэри јайда катап чапканда 200 пуд өлөнди база-да алып јат—ончозы 500-600 пуд јакшы өлөн болуп јат. Айлдын јанында сад эдип чэдэндэл агаш отургускан јердэ мал базып тэпсэбэс учун, оны арлап турар учун, онын өлөнин 2-3 катап чабар болуп јат.

Мундый болгондо, бистин дэ јэрибисти кичээп јарандырып, кралап азрал өлөнин үрэнин чачса јарандырбаган јердин өлөнинэн артык өлөн алар эмэс-пэ!

Францияда талайдын јаказына јуук эл-бэк үсти кумакту јэр бар. Ондый јерди „ланда дийтэн. Анда кумактан бүткэн төнтөстөктөрдин ортозында, жабызында азыйда көлдөлөп турган суудын орды сас јэр бо-

луп калган. Мунда нэ-лэ жүзүн-јүүр јаман, бир-дэ кэрэккэ јарабас өлөн өзөр. Анда кижидэ јуртаар аайы јок; каа-јаа кижидэ јуртаза-да, нэмээ јэдинбэс јокту, аш-курсагын таап болбой, шыралап јүрэр.

Мундый 50-60 јыл мунаг озо болгон. Эмди дээ ол ландалар койу агашту, јакшы өлөндү болды. Јакшы укту мал, јымжак узун таакылу кой үүр-үүрлэ базып сэмирп туру; јаткан јурт јылдың-јылга байып јат. Кижининг сагыжы, сүмэзи нэмэ бүдүрбэс дэп айдар-ба!

VII. Кичээбээз јакшы јэрдинг өлөнгү коомой бүдэр.

Бистинг орус јэрибистэ көбизиндэ мундый болотон.

Улу тура Москваның јуугында, 40 чакырымда Москва-суудың өзөк ичиндэ јаан јакшы өлөң бүдэтэн јабыс јаткан ак јалаң бар болгон. Эмди дээ бу ак-јалаңның јабыс јэри бастра сас јэр болды өскөни састың кату өлөң, мал јибэс сары чэчэктү өлөң-лэ, јыраа болды; өрө көдүрө јаткан јэриндэ бастра өлөңгидэ јок тас төңөзөк болды.

Нижегородский губердинг Павловск дэп тураның јуугында јаткан ак-јалаңының бир дэсэтинның өлөңгү 80-100 пудтаң ашпай јат. Јаан-јашту улус айдар болзо, озо муның өлөңгинэ таң-атту кижиде киргэндэ, көрүнбэй калатан болгон.

Эки јаңыс јэр мунайып үрэлгэн эмэс; бистинг орус јэрибистэ туркаары мундый.

Јурт улустың әрмәгин угар болзо, кайда-да
өлөң эдип турган јәрләр өлөңи коомойтып,
әңәстәлип, үрәлип калган дәжәр.

Сас јәрдин, өлөңи коомой болор.

Јэр ас болуп јэдишпей јат дэп, бис јаантайын комудап јадыбыс. Азыйда јэр аш өлөң өскүрип турганынан, эмдиги өскүргэни эки-үч кичинэктэп каларда, јэр бискэ јэдишпэй-дэ турбай кайсын.

Мунаң ары јэр-ижи мунайда коомой иштэлзэ, там барар, јэрдэң кижинэмэ алып болбозына јэдэр. Мунын учун јэрдин ижин јарандылары кэрэк; кра-да салар јэр болзын, өлөң-дэ эдэр јэр болзын, оны јазап иштээр кэрэк, јэрдин нэмэ өскүрэр кўчи астап турза, оны ойто кўч алындылары унутпай турза, оны ойто кўч алындылары унутпай јүрэр кэрэк. Өлөң эдэр јэр үрэлип калган болзо, оны крадап азрал-өлөң-лэ үрэндеп салып турар кэрэк.

VIII. Өлөң эдэр јэр нэнинг учун үрэлип јат?

Крада салып турган аш болзын, кэндир болзын, картошко болзын,—кра-јэрдэ өзөр ончо нэмэнинг јэми јэрдэ ас болуп калза, эмэзэ сраңай јок болуп калза,—јэрдин нэмэ өскүрэр кўчи чыгып калза-өзүп турган нэ--нэмэ коомой болотон. Јалаң јэрдэги өзөр өлөңнинг јэми астап калза—јэрдин нэмэ өскүрэр кўчи чыгып барза, өлөң-дэ ошкош-ок коомой болуп бүдэр.

Крадап турган јэрди улус, кандый-да болзо, јарандылары кичээп јат: оны јым-жак болзын дэп сүрүп, тырмап јат, тобракка өтөк кожып алыштырып јат, үч-дөрт јылдың бажында јэр амыразын дэп, оны

парлап јат, (нэмэ чачпай жылында эхи-үч катап сүрүп, тырмап салып јат). Өлөнг эдэ-тэн јерди јарандылары дэзэ кижининг сагы-жына-да кирбэгэн. Канча јүс, канча мун жылдын туркунында кижиги өлөнгин чаап ала-рын-ла кичээгэн, малын отодорын-ла бил-гэн. Мундый иштинг түбиндэ јердэнг өзөр өлөннинг јэми јок болды, јердинг нэмэ өс-күрэр күчи јок болды.

Јабыста јаткан јаскы су алып турган јердинг-лэ өлөнги јаантайын јакшы өзүп јат. Ол нэнинг учун мундый болотон дэзэ?

Нэлэ-чирик нэменинг оодык-тоозыны јердинг тобрагына кожылып алышканда, јэр нэмэ өскүрер күчи кирип турар, өзөр нэ-мэнинг јэми јердэ көптөп турар.

Кају јердэ јаткан нэ-лэ чириктинг— оодык-тоозыны јаскыда кайылган кардын суу-ла кожо агып түжүп, су токтоп кургаган кийниндэ, ол тоозын јада јэргэ алыжып, јерди јарандырып турар.

Јердинг нэмэ өскүрэр күчи астаган зайып өлөннинг бүдэри коомойтып турар: јакшы азрал-өлөннинг ордына көп јэм кэ-рәксибэс, кыска таазылду, азралга јарабас јаман өлөнг өзөр.

Јакшы өлөнди јаман өлөнг солып кэ-лэрдэ, калганында јердэги јэмнинг артканы үзүлгэн кийниндэ, јангыс-ла јэнгэс бүдэр бо-луп турар.

IX. Јэнгэс. (Мох).

Јэнгэс кандый-да коомой јэргэ, ташка-да өзөр. Јэнгэс өзүп башталган јердэ өскө нэмэнинг өзөри токтоды дэп айдар. Өзүп

Агашту јәрдин өлөгийн жарандыгар

Горно-Анраи сая

БИБЛИОТЕКА

Горно-Алтайск

башталган јэринэн јайылып, Јэнэс јэрдин үстүн туй јаап браадар. Мунын учун аш-та, өлөн-дэ, јэнэсккэ бастырып, өспөй турар.

Јэнэс сүрэкэй чык тартып јат. Онын учун кирэлү јанмыр јааза, онын суу јэргэ јэтпэй јэнэскэ тарттырып, токтоп калып јат; чалыннын суу база-да јэргэ јэтпэй јат. Күйгэк болгондо јэнэс јок јэрдин өлөни туманнын, чалыннын суузынын күйчлэ абэш-тэ болзо өзөр, јэнэстү јэрдин өлөни дэзэ чык јогынан күйип калар.

Көп јанмырлап турганда јэнэс јок јэрдин суу јаан удабай курчап турат; ондый јэрдин чыгы өйиндэ болуп, өлөнди үрэбэй јат. Јэнэстү јэрдин јэнэскэ јуулган суу бачым кургабай, јэр јаантайын суулу учун, өлөннин таазылы јыдып турар.

Кандый-да кижии тура эткэндэ, туранын ичиндэги јылуу чыкпасын дэп, тоормоштын ортозына, туранын тоолыгына јэнэс салып јат. Кандый-да нэмэни јылуулайын дэгэндэ, кижии көбизиндэ база да јэнэс-ок салып јат. Нэнин учун дэзэ? Јылу, изү јэнэс өткүрэ бачым өтпөйтөн.

Јаскыда нэ-лэ нэмэнин өзөри башталып турганда оо јылу кэрэк. Јаскы соокто, күннин изүү јэрди јылдып турган учун, нэмэ өзүп јат. Јэнэстү јэргэ күн тийзэ-дэ, күннин изүү јэнэс өткүрө јэргэ јэтпэй јат, јэр јылбай јат, онын учун өлөн-дэ өспөй јат.

Х. Өлөнг эдэр јэргэ мал бастырбас кэрэк.

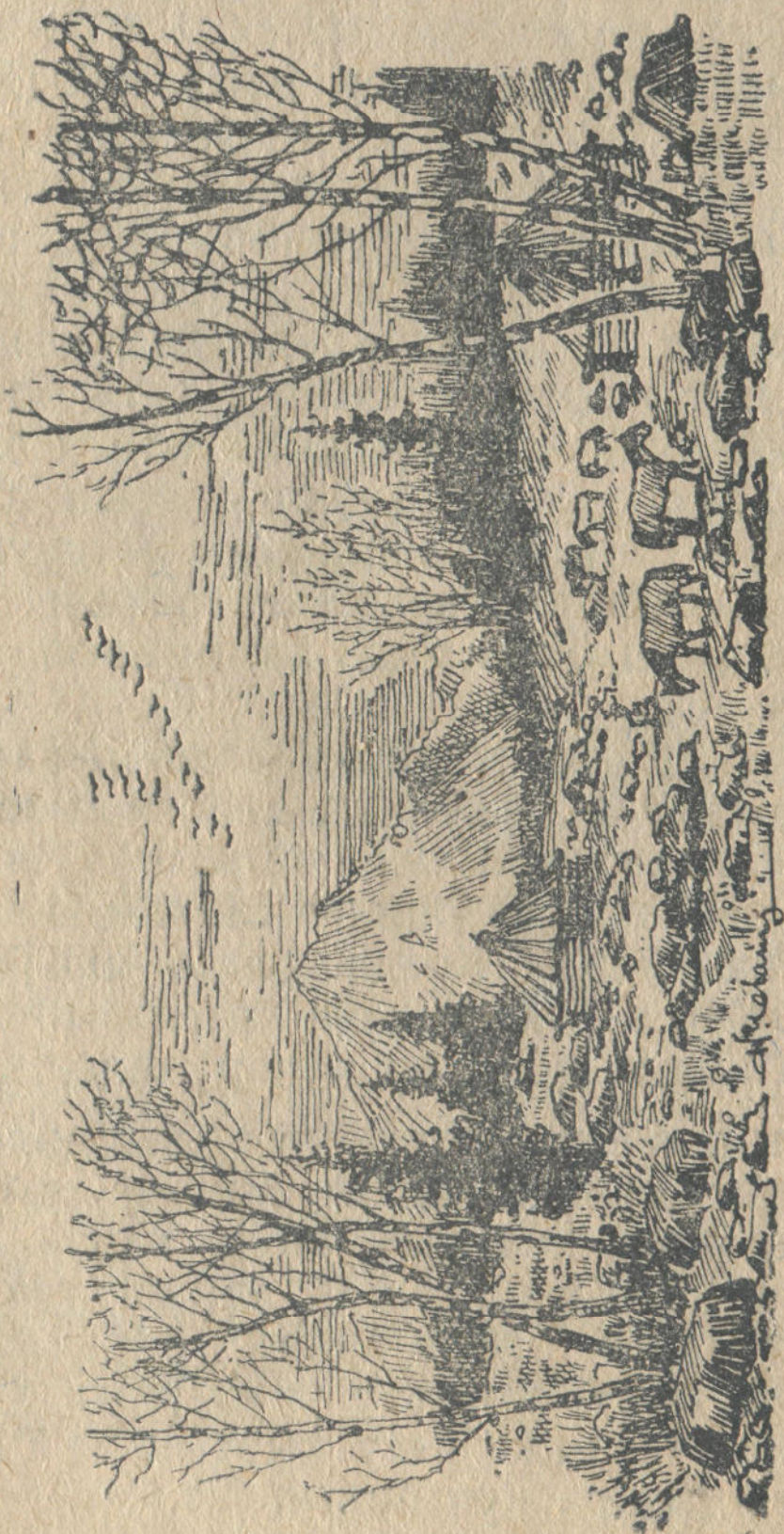
Өлөнг эдэр јердинг база бир үрэлэри—јаскыда малдын басып тэпсээринэнг болотон.

Јаскыда, јердинг кары јангы кайылган тарыйында чык, јымжак јерди, басып јүргән малдын буды, ойо басып турганда, өлөнниң таазылы бирдэн үзүлип үрэлип турар, бирдэн јэргэ кийдирэ тэрэн кирип јыдып чирип турар; оо үзэрэ малдын көп басканынанг јердинг калың кыртыжы чийрап, кату болуп турар. Өлөнг эдэр јэргэ јаскыда кой кабырза, јангы чыгып турган өлөнди басып үрээринэнг өскө јердэнг бажын јангы-ла сууруп кэлгән өлөнниң өзинтизининг бажын кой јип салганда, ол өлөнг өссө-дэ, коомой болуп бүдэр.

Јүзүн-јүүр өлөнниң кэзиги јылдың-јылга таазылынанг бүдүп јат, кэзиги јылдың зайын өлөнниң бажынанг быжып түшкән үрэнинэнг эмэзэ өскө јердэнг салкынла кэлгән үрәннэнг бүдэр. Крада салган аш јангы чыгып кэлгэндэ, оны мал баспазын дэп кандый-да кижиге чэбэрлэп турар эмэс-бэ!

Јылдың зайын үрэнинэнг бүдэр өлөнниң чыгарына, крада салган аштын чыгар тужунда чэбэринэнг артык, чэбэр кэрэк. Нэниң учун дэзэ? Крада салган аштын таазылы јымжак јэргэ өдөри бэлэн, өлөнг эдэр јердинг дэзэ кыртыжы кату учун, јэргэ түшкән үрәнниң таазылы кату кыртышты өдүп јэмдү јэргэ јэдэри күч болып јат.

Мунайып арай кэрэй чыгып кэлгэн
 өлөңди мал басса, ол үрэлбэс-бэ? Мал бас-
 кан кийиндэ ол ойто өзүп чыкса-да узаак
 ондонып болбой, орой чэчэктэп, үрэни быш-
 пай күскү соокко алдырып өлүп калар.

Өлөң эдэр јэргэ мал бастырбас кэрэн.

Мунынг учун өлөңг эдэр дэгэн јер э
өлөңг јакшы чыгып бүтсин дэгэн кижигого
јаскыда мал бастырбас кэрэк.

Јаскыда кайылган кардынгу суу јабыс
јэргэ көп јуулып узаак кургабай турганда,
јер база үрэлип јат.

Јаскыда кају јердинг кары кайылып, суу
төмөн аканда, нэ-лэ өлөңгинг, чириктинг
оодыгын, јердинг тобрагын алып түжүп јат.
Бу өлөңг-чириктинг оодыгы, јердинг тобра-
гын алып түшкэн борломы суу јэргэ өдүп
барганда, борломозы јердинг үстүнэ балкаш
болуп јадар (ил).

Мундый балкаш јука болзо, онынг ал-
дында јаткан јердинг тобрагы-ла алыжала
јерди јарандырып салар, јэ бу балкаш ка-
лынг болзо, кургап кадала јердэнг чыкан
өлөңгинг өзинтизин өткүрбэй өлтүрө басып
салар, балкаш каткалакта оноң бачым өзөр
кату комургай өлөңг-лэ чыгар.

Јымжак кара тобрактын алды суу өт-
күрбэс сары балкаш јер болзо, ол јер тура-
тура соңында сас болуп калар.

Ак јэргэ жүзүн-јүүр оок чырбаал агаш
корболонып өзөр болзо өлөңг өзөрин туй-
уктап-та турар, өлөңди чабарын, јуурын ар-
шалап-та турар.

Јаман јэргэ јакшы өлөңг өскүрүп алай-
ын дэгэн кижиги эң озо өлөңгинг өзөрин
туйуктап турар нэ-лэ нэмэни јок эдэрин
кичээр кэрэк.

XI. Кандый јерди өлөң чапкадый эдип јарандыраар.

Өлөң эдилбэй турган јердин озо јакшызын, эптүүн талдап јарандыраар кэрэк.

Јазалга мундый јер јараар:

1. Эскирип калган таштантаы кра јер.
2. Сас болорына јеткэлэк суу јуулып турар јер.

3. Сас јер.

4. Агажын кэзип салган төңөштү јер.

Муның ончозынанг озо эскирип калган таштантаы краа азрал-өлөң өскүрэр кэрэк.

Бистин республикабыстың крестьян улусы кра тартып аш саларын јаан кичээбэс бойлоры, өлөңди кралап өскүрэри сагыжына-да кирбэйтэн болгон. Өлөң эдэр јерди сүрүп, оо азрал-өлөңниң үрэнин чачып, јакшы ток јэм аларының тузазы јаан дэп, јангы-јангы билип кэлди. Азрал-өлөң өскүрбэзи крестьян улустың јангысла јалкуузынанг, бозоргонынанг болгон эмэс, көбизиндэ билбэзинэнг болгон. Кразы эскирип калганда, оны эмээ парлап турар, эмээ, јада бойы јангырзын дэп, бир канча јылга тузазы јок јадар. Малының азралын эбэш-тэ болзо көптөдөр кэрэгиндэ јакшы-да болзын, коомой-да болзын, јердин өлөңин албада-нып чаап-ла турар, јери дээ там коомой-тып турар. Мундый аштың тузазы јогы эмди јарталды. Крестьяндар аш салып турган кразы эскиргэндэ, эмди оны канча-канча јылдың туркунына јаттыргыспай јат. Үрэлип аш бүдэринэнг чыкан краны сүрэлэ, оо јер-

ди јангыртып, јарандырып турар, клевер дэп азрал өлөнниң үрэнин чачып, јакшы ток өлөң алып турар болды. Боо-да токтободы. Өлөң эдэр јәрдин өлөңи коомой чыгар болып калганда, ол јәрди сүрүп, оо өлөнниң үрэнин чачып јакшы азрал өлөң өскүрэр болды.

Өлөң дикралап өскүрүп алыш турарынын тузазы јаан болгонын көрүп, крестьяндар өлөң эдэр јэрин јарандырап өскө-дэ эбин бэдрэп турар болды.

XII. Сас јәрди кургадар кэрэк.

Өлөң эдэр јәрди јарандырайын дэгэн соондо, эң озо ол јәрди салдала сүргэдий эдип, нэлэ тырмуушла тырмаагадый эдип, кийиндэ өлөңин машинала чаап, аттын тырмуужыла јуугадый крэлү эдип бэлэттэп салар кэрэк. Оның учун ол јэр састу болзо, суун кургадар керек, төңөзөгин кэзип салар кэрэк; ташту јәрдин тажын арлап салар кэрэк; төңөштү јәрдин төңөжин таазылы-ла кодорып, туура јууп, өртөп салар кэрэк; јыраа чырбаал бар б о л з о, оның ончозын кодорып арлап-ок салар кэрэк.

Сас јәрди кургадары башка, башка болотон. Оның јэңил, оңой дэгэни, јәрди јуукалап казып, суук түжүрэри болор.

Јаскыда кайылган кардын суу, эмэзэ јайгыда јаан јуттын суу алып турган аайын көрүп алып, суудын акан јолын, казыктар кадап эмэзэ оролор казып, тэмдэк тэм салар кэрэк. Кийиндэ суу түжүрэр јуукалар-

ды ол тэмдэктэрдинг аайыла алып-барар,
суудын алып барган јолын срангай ээчип
барбай, кэзик јэрдэ чикэлэп јууканы кыс-
картып-та турза кэм јок.

Н. ЧЕРНЫШОВ

Көлдү састу јерди нургатса өлөңи јараар.

Јәрдин срангай јабызыла барып-алып сууга, эмэзэ көлгө кирэ түжэр јуука эң јааны болор. Бу јуукаа тууразынаң чала көдүрэ јәрдәң түжүп киргән јуукалар кичи-нәктәри болор.

Јаан јууканың јалбагы, тәрәңи канча крәлү әдәрин түжәр суудың көбинәң азы-наң бодоп казар кәрәк, Көбизиндә јууканың тәрәңи әки-үч сөөмнөн өрө, сәгис-он сөөм-гө јәтрә болотон, јалбагын дэзә тәрәңинәң әки артык әдәр кәрәк. Јууканы казып бо-жогон кийниндә суудың аканын көрүп, суу-ды токтодып турган јәрдә јууканы тәрәң-жәдә, јалбайта казар кәрәк.

Јаан јуукаа тууразынаң киргән оок јуукалардың јаан кичинәгин, узун кысказын јәринәң көрө бодоп әдәр; тың көп әтләс кәрәк; јуукалардың уузында бәлтирин тың курч сүүрәйтпәзә јакшы.

Јуукадаң чыкан тобракты јууканың әки јанына јука әдип јайа чачып салар кәрәк. Мунайда суу түжүрәргә јазап алган јуука-ларды тунуп үрәлип калбазын дәп үч-дөрт јылдың бажында јаңыртып јазап турза јак-шы болор. Суу түжәр јуукалар казып тур-ган ајас, кургадып турган састу јәрдә тө-һөзөк бар болзо, оны кәзип, јәрди түзәдип турар кәрәк.

Јымжак тобрак-төһөзөкти тәмир күрәк-лә-лә казып салар, јә кәзик састың узаак-таң өлөнниң таазылынаң бүдүп калган тө-һөзөкти курч малтала кәспәйинчә болбос. Ондый таазыл-төһөзөкти бир јәргә јууп салза, ол јада чирип, сары тобрак болып

калар. Бу тобракты аш салып турган кра јэргэ чачса, краның јэри сүрээн јаранар. Агаштың төңөжи бар јәрдин төңөжин ар лап-ок салар кэрэк.

Ас төңөшти казып, таазылын малтала кэзип-тэ арлап алар. Элбэк јәрдин койу төңөжин төңөш кодорорго јазаган машина- ла көп кижиги биригип өмөлөжип иштэп алар кэрэк,

XIII. Өлөң эдэр јәрди сүрүп јазаары.

Сас јәрди кургадып алган кийниндэ, ташту, агашту јәрди арлап алган кийниндэ мунайда јазап алган јәрди өлөң эдэринэ артызар-ба, эмэзэ аш саларга кра эдэр-бэ? дэп сананып, бодоп алар кэрэк. Аш салар кра эдэринэ јарагадый болзо, јуртың кразы ас болзо, ол јазап алган јэргэ эң озо аш салар кэрэк, эскиргэн кийниндэ-лэ оо аз-рал-өлөң өскүрэр кэрэк. Аш саларына јара-база, ол јәрди өлөң эдэринэ јазаар кэрэк.

Јәрди кургадып арлап-ла салза, оның өлөңги јаранып өзөр эмэс. Ол јәрди салдала сүрүп, башка, башка тырмуушла тырмап јымжадып алала, көп јылга таазылынаң буй-дуп өзөр азрал өлөңниң үрэнин чачар кэрэк.

Сүрүп, тырмап јымжактап алган јайгы- да суу јуулбас крэлү эдип јазап бэлэттэп алган јэр болзо, оо эң озо 1-2 јыл өлөң- ниң үрэнин чачпай, сула-ба, тааранба чачар. Учүнчи јылда сула аштың үрэнинэ, азрал өлөңниң үрэнин кожуп чачар кэрэк.

Өлөңнүн үрэнин чачар бажында сүрүп
бэлэттэп салган јэргэ өзөр нэмэнин јэрдэ-
ги јэмин көптөдөр башка, башка тустар (то-
мастын шлагы, калийный тус) чачып салар
кэрэк.

Јерди сүрүп јарандырганы јакшы болор.

Бу мундый болотон.

Күскүдэ сүрүп салган бир кра јэргэ эртэ-јас, кар кайылып ла барза, 24-30 пуд томастың шлагын 24-30 пуд, калийный тусты 8 пуд крэлү чачала, јерди эбэш тырмап салар.

Оның кийниндэ 5-7 конок өткүрэлэ 1 1/2 2 мукур крэлү тэрэнг эдип јерди сүрэлэ сула-ба, арба ба чачала, оо үзэрэ азрал-өлөңниң үрэнин чачып, јерди тырмап салар кэрэк.

Оның кийниндэ сула (арба-ба) тэкши чыгып кэлгэжин, айас күндэ, јэр кургакта ол јерди јаба базып ийэр кэрэк.

(Кра јерди мунайда јаба базатан: 3-4 арш., јооны 3-4 мукур түс тоормошты јазап тэгэрэйтэ јандайла, эки учында орто-тужуна тутка-сап чийиш эдип чэртип салар бу сап-тарга эки армакчының туйукту учыла тузактап алып ат-ла тартса, тоормош тоголонып, јерди базып турар.

Азрал өлөңниң үрэнин чачса јангыс бүдүлү өлөңниң үрэнин чачар эмэс, башка, башка өлөңниң үрэнин чачар кэрэк. Кэзик өлөңниң үрэнин көп эдэр, кэзигин ас эдэр.

Эмдиги тушта көбизиндэ өлөңниң үрэнин бир кра јэргэ алыштырып чачатан крэзи мундый:

1. Кызыл клевер	10	мунта
2. ак клевер	5	"
3. Шведский клевер	5	"
4. Тимофеевка	15	"
5. Костер безостый	30-40	"

Өлөң чачайын дэгэн јэр јабызында болло тобрагы кара болзо, ондый јэргэ клевердын үрэнин астадып салала өскө өлөңниң үрэнин көптөдөр кэрэк (1 мунта клевердын ордына 2 мунта өскө өлөңниң үрэни кэрэк).

Азрал-өлөңниң үрэнин Земельный управленияның СелХоз отделынан алар.

Тапту јакшы өлөңниң үрэнин кижі бойының-да өлөң эдип турган јэринэн алар.

Малдын сүрэкэй јийтэн өлөңниң койу өзүп турган јэрин бөлүп чэдендэп алар. Оның кийиндэ ол өлөң пышкан соондо чаап алып кургада, согып алар. Мунайда согуп алган өлөңниң оодыгын өлөңтинэн айрып алза, ол оодыкта өлөңниң үрэни бар болор. Муны краа чачар ойинэ јэтрэ кургак јэргэ салар кэрэк. Јэргэ чачса, койу чачар кэрэк (бир кра јэргэ 4 5 пуд кэрэк).

XIV. Азрал өлөң.

Јарандырган өлөң эдэр јердин өлөңи јүзүн-јүүр болуп, көп јылга өзөр өлөң болор. Бу нэ дэзэ? Сүрүп, тырмап туруп јымжадып салган јэргэ бир катап чачкан үрэн-нэн чычып бүткэн өлөң база канча јылга таазылынан бүдүп чыгар.

Мунайда, јылдын таазылынан бүдүп чыгар өлөңниң эн јакшы дээри клевер дэп өлөң болор. Башка, башка јүзүнду клевердин үрэни тоголок, болчок учун **мырчан бүдүлү** өлөң дэп айдатан. Јылдын чачкан үрэнинэн чыгып өзөр база тоголок үрэндү вика дэп оноң башка чечевица дэп өлөңди база-да мырчак бүдүлү дэп айдар:

Бу мырчак бүдүлү өлөндөр аштаң эбэш кирэлү ток болор. Эки мунта клевердын өлөңи бир мунта буудайдын кулурынын элгэнтиси, эмээ бир мунта суланын кулурына туружар.

Мырчак бүдүлү өлөң азралга жакшы болорынан база бир жаан тузазы бар.

Мырчак бүдүлү өлөңнине таазылында көп болчок өзүп жат. Мундый болчоктын өзөри тэмэй эмес.

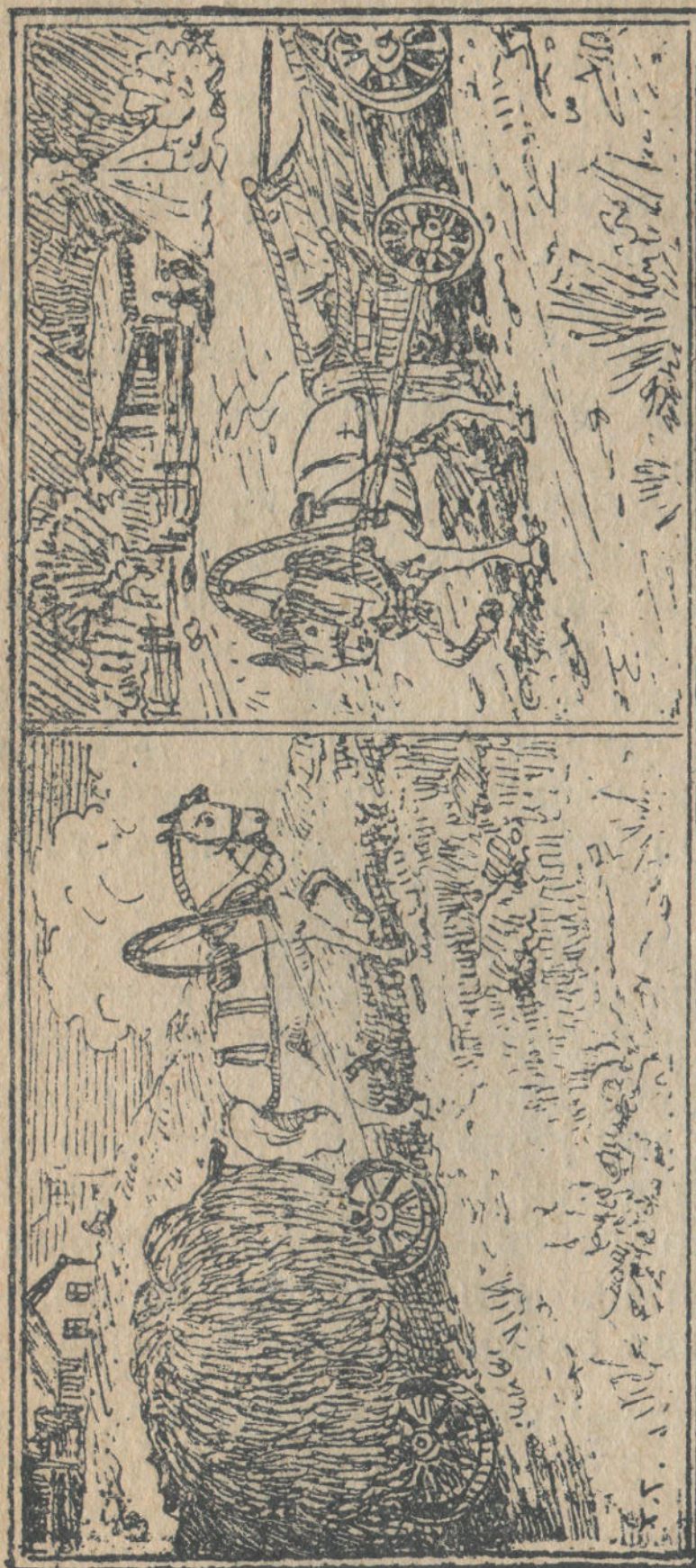
Жердэн өзүп бүдэр нэ-лэ аш болзын, өлөң болзын, агаш болзын—мунун ончозынын өзөринэ **азот** дэп жэм болор нэме кэрэк. Азот дэгэн нэмэ жерди бүркэй алган жэлдэ (кэйдэ) бар. Азотты өзүп турган нэмэ жалбырагы ажыра алынып жэмдэнип жат.

Мырчак бүдүлү азрал өлөң азотты жалбырагыла алынарынан башка, жэргэ өдүп барган кэйдэн байагы таазылда бүткэн болчокторла база алынар. Таазылдын болчогына өткөн азот болчоктын жердэн тартып алган жэм-тусла бирикэндэ күкүрт (селитра) болуп бүдэр. Мунайда бүткэн жердэги күкүрт нэ-лэ өзөр өлөңгө, анчадала ашка, сүрэн жакшы жэм болотон.

Жакшы өзүп бүткэн клеверлү жерди сүрүү салар болзо, ол жердэги күкүрт 100 чанак өтөктиң күкүтинэ тэн болор.

Бу мундый болгондо, эскиргэн краны клевер чачып өскүрүп жагыртатан. Революциядан озогы жылдарда крестьян улус клевер салып өскүргэн помещиктардын кразын садып аларга, кысканбай, көп акча бэрэтэн болгон.

Клевердың әң жаан таазылы:јәрдин:тә-
рәжинә 10-12 мукур крәлү кирип, тәрән
јаткан чыкты тартып турар. Муның учун

Эртэ эткән өлөн малга ток болор.

күйгэк жылда-да јакшы чыгар. Бир катап јэргэ чачкан клевер канча-канча јылга чыгып турар. Јакшы јылда бир кра јэрдэң чыкан клевердың өлөңи 400-500 пудка јэдэр, анаң-да көп болор. Клевер эртэ чыкканда оны эртэ чабар. Оның кийиндэ јаашту јылу күндэр болзо, оның јажаңы јаан удабай өзип калатан учун, өлөңди јаңыс јылда эки такып чаап алар.

Кургак клевердинг јалбырагы, чэчэги оодылып түжэргэ бэлэн. Оның учун чапкан өлөңин јуур тушта, оны уужабай, чэбэрлэп јуур кэрэк.

Клевер, чачкан јылында, јаан өспөйтөн Оның учун оны јаңыс бойын чачпай, кандый, кандый аш-ла кожо чачар кэрэк. Јаскыда чачар аш-ла кожып чачса, оны аш чачарда кожо чачып, кожо тырмап салар. Јадаан аш салган краа чачса, јаскыда кар кайылза-ла чачып-ла салар, тырмаары кэрэк јок. Ол јада, јэргэ бойы кирэ-тартылып өзөр.

Кралап аш салып турган јэргэ (кра јаңыртып) кызыл клевер салар кэрэк. (Өлөңнинг бажында болчок кызыл чэчэктү учун кызыл клевер дэп адаган). Оның өлөңи көп. Јэ өлөң эдэр јэргэ кызыл клевергэ ак клевер-лэ, шведский клевер кожор кэрэк. Бу эки клевер чапкан кийиндэ бачым өзөр учун јажаңына мал отодорго јакшы, эмэзэ јакшы јылда экинчизин-дэ чаап алар.

Шведский клевер бастра бүдүү кызыл клевер ошкош, јаңыс чэчэги эки башка өңдү: кызыл, төзинэң өрөлөп кажайып барып,

Болчок бажы ак болор. Јаңыс бу бүдүүн
чачса, өлөңи ас болор, јэ кызыл клевердинг
өзөр јылынан, көп јылдыг туркунына өзөр.

Јакшы өлөңө турган малдыг нүчи јакшы.

Ак клевер (чэчэги ак) кара тобрак јэргэ-дэ, кумактуда, сары-балкаш тобракту-да јэргэ өзөр. Онын өлөнги јаан узуп өспөзө-дэ, чапкан кийиндэ капшагай өзүп калар, соокко јаан алдырбас, мал базарынан јаан үрэлбэс.

Шведский-ла дэгэн клевердин чэчэги-нэң адару көп мөд алып јат. Кызыл клевер-дин чэчэгиндэ мөди чэчэктин тэрэгиндэ

Тимофеевкала клевер деп
азрал өлөңдөр

јуулган учун бистинг јәрдинг адарудынг тили кыска болуп, оо јәдип болбой јат.

Мырчак бүдүлү азрал өлөңнөң башка аш мажакту, оок-то болзо аш үрәниндий үрәндү жүзүн-јүүр азрал өлөң база бар, мундый өлөңдөрдү аш бүдүлү өлөң дөп айдар.

Аш бүдүлү азрал-өлөңниң артык јакшызы **костер, тимофеевна, пырей** дөп атту өлөңдөр болор.

Костер-ла тимофеевка јаттыс чыканынан, көп јылга таазылынан бүдүп турар. Јәргә салган кийиндә үчүнчи јылында јаан болуп бүдәр.

Јыкшы јәргә салза, чик-јок узун өзөр, сүрәән көп јакшы азрал өлөң бүдәр.

Бу айдылган өлөңдөрдү алыштырып, сүргән јәргә чачса, ол јәрдәң бир канча јылга амтанду, ток јакшы көп өлөң бүдүп турар

XV. Өлөң эдәр јәргә јарандырып салган кийиндә нә јазал нәрәк.

Јәрди сүрүп азрал өлөң чачып өскүргән кийиндә, чыкан өлөңниң таазылы јәрдинг кыртыжын тапту чыйрайтпайынча, оо эки үч јылга мал бастырбас кәрәк. Эки үч јыл өткөң соондо-до јаскыда, јут тужунда јәрдинг кыртыжы јымжак болгондо, база да мал баспазын.

Јылдың мундый јәрди көрүп, јазап турары бар.

Кургадып салган сас јәр болзо, оның казынты-јууказын (канавазын) арлап турар кәрәк.

Нэ-лэ төгзөк-чималыныг уйазы-ба, номонныг түрткүни-бэ болзо, оны жайлада чачып салар кэрэк.

Јәрдин кыртыжы кату болорына јәтрэ чыйрабазын дэп, јэргэ јәнэс өзүп көптөбө-зин дэп јылдын јаскыда јэр тапту-ла топ-сып кэлзэ, ооы тэмир тырмуушка (зигзаг) тырмап салып турар кэрэк. Јәрди тырма-ганда өлөнниг таазылы кодорылар, үзүлэр, үрэлэр дэп јалтанбас кэрэк. Јымжак јәрдэ таазыл бачым өзөр. Баштапкы 2-3 јылда тырмуушты 2-3 искэ салар, онын кийниндэ-ги јылдарда 4-5 искэ, алтыда искэ салза јакшы болор. Эки јылдын бажында јаскыда јәрди сүрэр бажында јүзүн-јүүр тустар (су-перфосфат 8-10 пуд, калийный тус 4-5 пуд.) чачары база бар. Эмэзэ јылдын сайын күл чачар кэрэк (1 кра јэргэ 20-30 пуд.)

Өлөң эдэр јәрди јарандырып јазап ал-ган кийниндэ көрөрин јазаарын кичээп тур-за, 8-10 јылга өлөңи сүрээн јакшы болуп бүдэр. Онын кийниндэ өлөң өзөри коомой-тып барза, јәрди алдында айдылган аайыла катап сүрүп өскүрэйин дэгэн өлөнниг үрэ-нин чачып салар кэрэк.

XVI. Өлөң эдэр јәрди сүрбэй јарандарары.

Аш салып болбос крэлү чык јәрди сүр-бэйдэ јарандыраp.

Бу мундый болор.

Јаскыда кар кайылып, јэр топсып кэл-зэ озо оны тэмир „рандаль“ дэп табак аайлу тэгэрэктү тырмуушла јәрдин сынынан, туу-

разынан тырмап салар. онын кийниндэ „зиг-заг“ дэп тэмир-ок тырмуушла тырмаар кэрэк.

Бу эки тырмуушла тырмаза, јәрдин кыртыжы јымжак болор, оо үзэрэ јәрди туй алган јәңгэс кодорылып калар. Јәңгэс көп болзо, оны јууп кургадып алала, өртөп салар кэрэк.

Јәрди јымжактап, јәңгэзин арлап алган кийниндэ бир кра јэргэ 25-30 пуд „томас-шлак“ дэп, 8-10 пуд калийный тус дэп нэмэ чачып салала, азрал өлөңнин үрэнин чачар. Калганында мунын ончозын эки ис эдип сын-тууразынан байагы эки тырмуушла тырмап салар кэрэк.

XVII. Өлөң эдэр јәрди јарандырганынан тузазы көп.

Москванын губэриндэ, оноң-да өскө губэрлэрдэ өлөң эдэр јәрди тырмап салып, нэ-лэ јүзүн тустар, күл чачып јарандырза кандый болор эмэш дэп, чэнэмэл этти.

Мунайда-ла јарандырганынан өлөңнин алдында бүдэринэн $1\frac{1}{2}$ -2 артык бүдүп турар болды, оо үзэрэ јарандырардын алдында өзөтөн мал јакшы јибэс коомой өлөң астап, онын ордына јакшы өлөң өзүп турар болды.

Бир дэрэвнэнин крестьяндары помещик-тын колынан (кул болгонынан) божоп чакан кийниндэ, аларга эбэш јакшы јэргэ кожып, јыду суулу, мал, кижн тўжэр сас јэр бэргэн болгон. Јакшы јэр ас болордо ол крестьяндар байагы састын кэзигин кургадып јаза алдылар. Бу јәрди кургадып жазап алгап кийниндэ баштапкы-ла јылда онын бир кри

јэринэн 10 чанактан јакшы өлөн алгылады.
Јылдын өлөн јаранып турды. Учүнчи јылын-

Јарандырган јэрдин өлөни јакшы бүдэр.

да бир кра јэрдэн 15-16 чанак сүрээн јакшы өлөн бүтти.

Мундый иштингу тузазынын јаанын бодоп алып, ол крестьяндар байагы 200 краа јуук састын ончозын кургадып јазап алып, эмди көп јакшы азрал өлөнг өскүрүп јадылар.

Ленинградтаг јанында јэр ижин јаба иштээргэ бириккэн крестьяндар (сельхоз. общество). 1908 јылда мундый чэнэмэл эткилэди.

Јираалу, јэнгэстү, өлөнг коомой кургак кату јэрдэн бир кра јэрди эки башкы бөлүп салдылар. Бир бөлүгин јарандырап этти, бирүүзинэ тийбэс дэшти.

Јарандырап дэгэн јэрдингу јыраа-агажын арлап алала, јаскыда оны сүрэлэ, оо кэндир (күдэлэнингу кэндири) чачып салгылады. Ол јыл күйгэктү болуп калып, кэндир јакшы бүтпэди.

1909 јылда, јаскыда байагы јэрди база сүрэлэ, оо 18 пуд томас-шлак, 3 пуд калийный тус, 3 пуд күкүрт (селитра) чачала, суланынгу үрэнинэ башка-башка азрал өлөнгингу үрэнин кожып алыжтырала, мунынгу ончозын јэргэ чачып, тырмап салдылар.

Бүткени мундый болды.

Јарым кра јэрдэн 42 пуд сула, 110 пуд өлөнгдү салам алынды.

Онынгу согындагы 1910 јылда байагы јарым кра јэрдэн 200 пудка јуук јакшы азрал өлөнг бүтти. Онынгу јанында јарандырбаган бөлүк јэрдэ 30 пуд коомой өлөнг болды.

Јарандырган јэрдингу тузазы мундый!

Јэргэ кыштаган мал ёрö чыкпас.

Бу айдылган сөстин ончозын бодоп кэлэр болзо, өлөң эдэр јәрди јарандыраары јэнгил бэлэн нэмэдий. Јэ ол ондый-да болзо, ол ишти болгон-тушкан кижии эдип болбос. Мундый иш тыртык јок иштэлзин дэзэ, јэнгил болзын дэзэ, билэр кижидэн иштин аайын угуп алар кэрэк, билэр кижинин сүмэзилэ, јөбилэ эдэр кэрэк.

Аш, өлөң јарандырып өскүрэр кэрэгин, онын нэ-лэ кэрэгинэ үүрэнгэн кижии—агроном.

Аш, өлөң јарандыраарын канайда эдэр дэп сүмэни, јөпти агрономноң угар кэрэк, бу кэрэкти оо баштадып иштээр кэрэк.

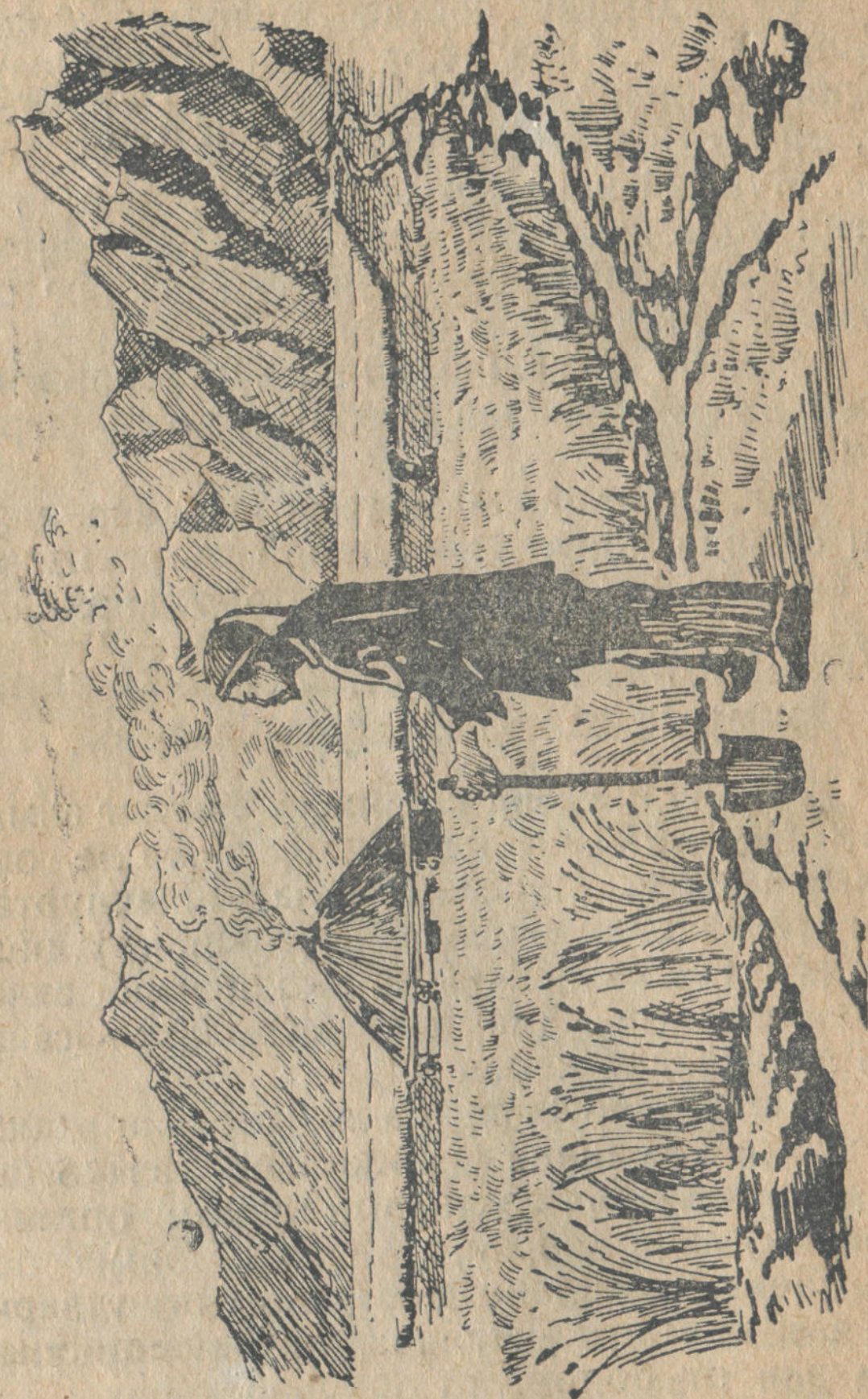
XVIII. Биригип мелиоративный товариществолар бүдүрэр кэрэк.

Революциянын кийниндэ бистин айыл-јуртыбыс, мал-ажыбыс эмди, эмди ле ондонып клэдри. Мал-ажыбысты, айыл-јуртыбысты-да көдүрэргэ акчабыс, күчибис једишпей јат. Јэр ижин јаранырар кэрэгинэ акчаны кайдаң алар дэп, кандый-да кижии сананар эмэс-бэ?

Өлөң эдэр јәрди јарандыраар кэрэккэ, аш салар кра јәрди јарандыраар кэрэккэ бистин јэр кэрэгин башкарып турган организацияларыбыс бар, ол болужар. Онын болужын алайын дэгэн улус, јэр ижин биригип нөкөрлөжип јаба иштэргэ **мелиоративное** деп товарищество бүдүрэр кэрэк.

Мелиорация дэгэни нэ дэзэ?

Сас јәрди кургадып, төңөзөк-јадыгын түзэдип, кэскэн агаштын төңөжин кодорып,

**Субактаган јәрдинг өлөңи-ажы јакшы
бүдүп јат.**

ташту јәрдинг тажын арлап, суу јок јәрди суактап, оноң-да өскө кижээ тузазын јәттирбәс јәр, тузалу болзын дәп, јазаары—мундый иштинг ончозын **мелиорация** дәп айдар.

Таштанты јәрди јарандырып тузалу эдәринә көп конок-та кәрәк, көп акча-да кәрәк. Јаткан јуртта дәзә акча јок.

Муның учун бистинг Совет Башкаруу-быс, јуртка киләп, мундый кәрәккә болу-жар болды.

Мелиорацияның кәрәги јаан кәрәк учун, ижи көп учун, эки-јаңыс кижи оның кәрәгинә чыдап болбос, өмөлөжип, нөкөрлөжип товарищество бүдүрәр кәрәк. Мундый товарищество, өскө кандый-ла, товарищество ошкош, устав (јакаару) бичиктү.

Бу товариществоо член болуп киргән улус, мундый иш иштәэргә турубыс дәп, члән кижининг бәрәтән акказы (паевой акча) мунча дәп, оноң-да өскө кәрәктү сөсти устав бичиккә бичийлә, колдорын салар. Коя салыжын аймактын Исполкомына кәрәләдип салар кәрәк.

Устав бичиктинг нә-лә кәрәгин бүдүрүп алган кийниндә, областың Земельный Управлениязына бәктәдип аларга (утвержденияга) ийәр кәрәк.

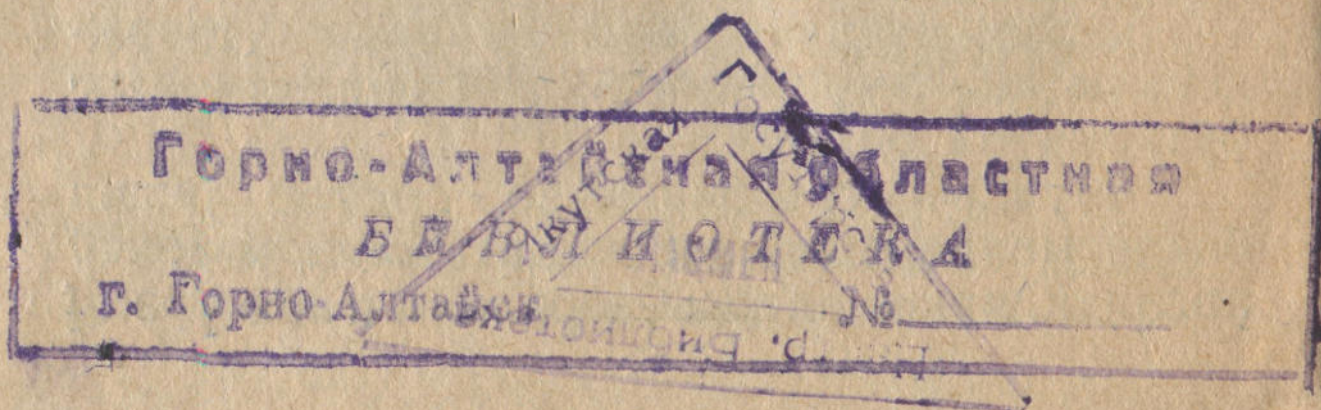
Зем. Управленияданг уставтынг утверждениязы кәлгән кийниндә, товарищественонг бүткәни ол болор.

Мундый товарищество сонгоо јәңил баала мелиорацияның нә-лә ижинә кәрәктү эпсәлди, машиналарды, азрал өлөңнинг үрән-!

дэрин алар, кредиткэ (төлүгэ) акча-да алып
турар правалу болуп јат.

Эмду бистин Совет Башкаруубыс јурт-
тын мал-ажы, айлы-јурты јаранзын дэп, он-
донзын дэп кичээп јат, јадыжын јарандырай-
ын дэгэн улуска нэ-лэ болужын јэттирип
јат.

Јадыжыбысты јарандылары бистин
бойыбыстын колыбыста.

40R
28544

Бичикти бүдүрөри-лэ базары
„Кызыл Ойрот“ бирикэни.
Тиражы (тоозы) 1500. Обл. 101.
